

Розділ: психологія особистості

УДК 159.95

Шляхи та засоби стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів

Білецький О.М.

В статті наведено структуру програми стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів шляхом формування учбово-професійної мотивації навчання, принципи її побудови та основні методи реалізації корекційно-розвиваючого впливу. Представлено результати контрольного дослідження, спрямованого на визначення ефективності розробленої програми. В кінці наукової статті вказано на необхідність подальшого вдосконалення розвиваючої програми для професійного становлення майбутніх психологів шляхом стимулювання процесу їх самоактуалізації.

Ключові слова: мотивація навчання, професійна «Я-концепція», майбутні психологи, корекційно-розвивальна програма.

В статье предложена структура программы стимулирования развития профессиональной «Я-концепции» будущих психологов путем формирования учебно-профессиональной мотивации обучения, принципы ее построения и основные методы реализации коррекционно-развивающего влияния. Представлены результаты контрольного исследования, направленного на определение эффективности разработанной программы. В конце научной статьи указано на необходимость дальнейшего усовершенствования развивающей программы для профессионального становления будущих психологов путем стимулирования процесса их самоактуализации.

Ключевые слова: мотивация обучения, профессиональная «Я-концепция», будущие психологи, коррекционно-развивающая программа.

In article the structure of the program of stimulation of development of professional «I-concept» of future psychologists by formation of study-professional motivation of educating, the principles of its construction and the main methods of realization of corrective - developing influence is offered. The results of control research, which are directed on determination of efficiency of the developed program, are presented. At the end of the scientific article is indicated about need of further improvement of the developing program for professional becoming of future psychologists by a way of stimulation of process of their self-actualization.

Key words: motivation of educating, professionally «I-concept», future psychologists, corrective-developing program.

Актуальність дослідження. Однією з умов входження України до спільноти європейських розвинутих країн є підвищення вимог до підготовки фахівців усіх галузей, що передбачає всебічність освіченості спеціалістів, володіння ними ґрунтовними професійними знаннями, здатність до постійного самовдосконалення. Становлення конкурентоспроможного фахівця є неможливим без позитивного ставлення до обраної професії, розвинутих уявлень про професійно важливі якості, усвідомлення власних професійних цілей та намірів, отже без розвинутої професійної «Я-концепції». Особливої важливості зазначене набуває в контексті підготовки фахівців у галузі психології. Бо саме від професіоналізму психолога, незалежно від того, в якій сфері він працює, багато в чому залежить психологічний стан людини, що в свою чергу визначає ефективність її діяльності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки дослідження професійної «Я-концепції» здійснюється з різних точок зору. Так, питання взаємозв'язку «Я» та професії в контексті дослідження професійної самосвідомості особистості розглянуто у працях В.Брагіної, Ю.Гіппенрейтер, П.Горностая, О.Калітєєвської, Є.Клімова, В.Мерліна, Л.Олійник, О.Солодухової, В.Століна, Т.Титаренко, І.Чеснокової, П.Шавіра, Л.Шнейдер та ін. Особливості професійного становлення особистості у процесі фахової підготовки висвітлено у дослідженнях А.Маркової, Л.Мітіної, В.Обносова та ін. Закономірності формування у студентів вищих навчальних закладів готовності до професійної праці схарактеризовано І.Вачковим, Д.Дьоміною, В.Овсянніковою та ін.

У ряді досліджень вивчалася професійна «Я-концепція» педагогів (Г.Акопов, Є.Ісаєв, С.Косарецький, В.Слободчиков, Л.Римар, О.Цокур та ін.), юристів (Н.Соколов), лікарів (В.Андронов). Окремі аспекти професійної самосвідомості психологів розглядалися такими вченими, як Т.Акопов, О.Артем'єва, І.Ханіна, А.Зеличенко, Г.Степанова, Н.Кучеровська та ін.

На актуальність проблеми формування професійно важливих якостей особистості майбутнього психолога звертали увагу такі дослідники, як Г.Абрамова, О.Бондаренко, Ж.Вірна, Т.Данилова, Л.Долинська, І.Дубровіна, С.Максименко, В.Панок, Н.Пов'якель, В.Семиченко, Л.Терлецька, Л.Уманець, Н.Чепелева, Н.Шевченко, Л.Шнейдер та ін. Особливості процесу професіоналізації психологів досліджували Ж.Вірна, С.Максименко, О.Родіна, П.Прудков, Є.Чорний та ін.

Розробка проблеми професійної «Я-концепції» тільки починається, тому в науковій літературі вона висвітлена ще дуже слабо. Особливо гостро її недостатня розробленість відчувається в конкретних галузях професійної праці, зокрема в психології. Невивченість даної проблеми також пояснюється невизначеністю методів дослідження професійної «Я-концепції» і відсутністю єдиного підходу в стимулюванні її розвитку.

Мета даної статті полягає у визначенні шляхів та засобів стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів.

Результати дослідження. За результатами досліджень сучасних вітчизняних науковців та вчених близького зарубіжжя було визначено, що одним з головних чинників активізації навчальної діяльності студентів та підвищення її ефективності є формування навчально-професійної мотивації, яка характеризується превалюванням внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації навчання, а також зростанням кількісних показників власне професійних мотивів перетворення, комунікації та досягнення (Х.Дмитерко-Карабин, С.Занюк, Н.Ковальчишина, І.Мартиненко, О.Паламар, З.Ржевська-Штефан, В.Тимошенко, Б.Шаповалов та ін.).

Виходячи з цього, стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів передбачалося здійснювати шляхом формування учбово-професійної мотивації навчання. У якості засобу формування учбово-професійної мотивації навчання та стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» студентів-психологів запропоновано відповідну корекційно-розвивальну програму, структура якої наведена у табл. 1.

Завдання стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів, формування учбово-професійної мотивації вирішувалися із використанням системи методів, до якої увійшли: метод теоретичної підготовки, психодіагностичний метод, біографічний метод, метод проблематизації навчання та соціально-психологічний тренінг.

Метод теоретичної підготовки студентів-психологів використовувався для засвоєння ними теоретичних аспектів психології мотивації та самосвідомості і передбачав ознайомлення з механізмами та процесами формування мотиваційної сфери особистості.

Використання психодіагностичних методик під час роботи зі студентами мало орієнтуюче та стимулююче значення. Поінформованість студентів про особливості власної особистості формує в них зацікавленість, тобто внутрішні позитивні мотиви до засвоєння нових знань в сфері психології самосвідомості та мотивації.

Таблиця 1

Структура програми стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів шляхом формування учбово-професійної мотивації навчання

Етапи	Зміст етапу	Методи та зміст формуючого впливу	
Підготовчий етап	Інформаційний блок	Теоретичний метод	Курс міні-лекцій та бесід, спрямований на ознайомлення студентів з основними поглядами на розвиток мотивації та самосвідомості
	Інструментальний блок	Психодіагностичний метод	Розвиток уявлень майбутніх психологів про власні індивідуально-психологічні особливості, про рівень розвитку професійно важливих якостей, особливості мотивації навчання.
	Мотиваційний блок	Соціально-психологічний тренінг учбово-професійної мотивації	Формування позитивної мотивації до участі у програмі. Оптимізація міжособистісних стосунків.
Основний етап	Мотиваційний блок		Групові вправи та рольові ігри, спрямовані на розвиток навчально-професійної мотивації.
	Когнітивний блок	Біографічний метод	Самостійна робота
	Регулятивний блок	Метод проблематизації навчання	
Заключний етап	Рефлексивний блок	Рефлексія учасниками програми змін у власній мотиваційній сфері та професійній самосвідомості та прийняття таких змін для активного використання в учбово-професійній діяльності	

Для оптимізації процесів розвитку професійної самосвідомості нами використовувався біографічний метод. На прикладі біографій видатних дослідників в галузі психології ХХ-ХХІ століття студенти-психологи усвідомлювали особливості власної мотиваційної сфери та важливі професійно значущі якості. Порівняння себе з «еталоном» зумовлює поглиблене самопізнання, активізує пошук нової інформації про обрану професію, зіставлення її вимог з власними особистісними особливостями, процес набуття професійних знань та подальше вдосконалення своїх професійних якостей і вмінь.

Стимулювання усвідомлення досліджуваними власних мотивів учбово-професійної діяльності та розвиток їх мотиваційної сфери здійснювався за допомогою методу проблематизації навчання, який полягає в актуалізації конфлікту мотивів в мотиваційній сфері особистості студента-психолога. Завдяки запропонованому методу, майбутній психолог отримує доступ до сфери особистісних смислів, і, таким чином, може вирішувати свої внутрішні протиріччя, пов'язані з професійною і особистісною сферою, актуалізуючи нові смислоутворюючі мотиви або вибудовуючи ієрархію існуючих. Реалізація зазначеного методу передбачає подальше його постійне самостійне використання майбутніми спеціалістами.

Особливо ефективним методом формування внутрішньої мотивації навчання в умовах вищого навчального закладу видається нам соціально-психологічний тренінг. Мотивація навчання студентів пов'язана з цілепокладанням в учбово-професійній діяльності та перешкодами в досягненні цілей, уявленнями про самого себе, про свої здібності, про рівень своїх результатів та можливі причини їх отримання. Ці уявлення людини відносно змінні та динамічні, тому на них можна впливати, їх можна змінювати і як результат – коректувати процес мотивації [3; 8; 9].

Соціально-психологічний тренінг виконує в структурі підготовки майбутніх психологів подвійну функцію: з одного боку, він може розглядатись як майданчик для відпрацювання набутих практичних навичок в умовах, наближених до реальних умов професійної діяльності, з іншого – як можливість для особистісного розвитку та корекції своєї мотиваційної сфери, розв'язання індивідуальних та групових психологічних проблем.

Не менш важливу роль у формуванні професійних якостей майбутнього спеціаліста відіграє створення особливих умов для самостійної роботи студентів. Використання самостійної роботи у межах корекційно – розвивальної програми полягало в наступному: студенту надається конкретне учбово-пізнавальне завдання, зацікавивши його одним із вже наявних у нього сильних мотивів (наприклад, прагнення до самоствердження, бажання спілкування, націленість на рішення особистих проблем, досягнення успіху тощо); підбір змісту діяльності і організація процесу її подальшого протікання здійснювалися в такий спосіб, щоб при цьому створювалися все більш вагомі передумови для переходу пізнавальних і професійних мотивів з рангу додаткових в ранг провідних. У нашому дослідженні це досягалося за допомогою біографічного методу та методу проблематизації навчання.

Дієвість перелічених методів стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів шляхом формування учбово-професійної мотивації навчання забезпечується насамперед їх системністю, тобто нерозривним взаємозв'язком як на рівні теоретичної розробки й планування, так і на етапі практичного впровадження.

Критеріями вимірювання ефективності запропонованої програми було визначено: збагачення мотиваційної сфери майбутніх психологів, що відображається в зростанні питомої ваги внутрішніх та зовнішніх позитивних мотивів учбово-професійної діяльності; активізація внутрішньої мотивації, направленої на формування мотивів самовдосконалення та саморозвитку в професійній сфері, що виражається в зростанні рівня самоактуалізації студентів; розвиток професійної самосвідомості особистості досліджуваних, про що свідчить зростання рівня їх професійної «Я-концепції».

При впровадженні розвиваючої програми ми спиралися на загальноприйняті методологічні та методичні засади організації експериментального дослідження та тренінгової роботи. В основу організації проведення формуючого експерименту було покладено план для двох рандомізованих груп з попереднім та підсумковим тестуванням [2; 5]. Перевагою цього експериментального плану вважається висока внутрішня валідність та незначна зовнішня невалідність, яка пов'язана з можливою взаємодією тестування з формуючими впливами.

У формуючому експерименті брали участь 72 студенти другого курсу факультету психології та соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди, які порівню увійшли до експериментальної та до контрольної групи. Програма складалася з 40 занять, які проводилися два рази на тиждень на протязі п'яти місяців.

Для визначення особливостей мотиваційного компоненту професійної «Я-концепції» майбутніх психологів ми скористалися методикою вивчення мотивів учбової діяльності А.Реана та В.Якуніна, модифікованої нами з метою визначення рівня внутрішніх та зовнішніх мотивів навчання, та методикою вивчення мотивації професійної діяльності К.Замфір в модифікації А.Реана [1; 6]. З метою визначення рівня самоактуалізації студентів-психологів нами було застосовано опитувальник «САМОАЛ» [10]. Для визначення рівня професійної «Я-концепції» майбутніх психологів ми скористалися методом репертуарних рішень на базі дослідження професійних якостей значимого професійного оточення [1; 7]. Достовірність змін в контрольній та експериментальній групі перевірялася за допомогою критерію Вілкоксона (W) із використанням статистичного пакету SPSS [4].

Слід зазначити, що відмінності між показниками професійної «Я-концепції» та мотивації навчання у досліджуваних контрольної та експериментальної групи перед застосуванням програми стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів шляхом формування учбово-професійної мотивації не досягали рівня статистичної значущості, що було статистично підтверджено за допомогою критерію Мана-Уїтні (U) із використанням статистичного пакету SPSS [4].

В результаті психодіагностичних вимірювань за визначеними показниками в експериментальній групі до та після реалізації корекційно-розвивальної програми було встановлено, що суттєво зросли середні показники професійної самосвідомості, внутрішніх учбових та внутрішніх професійних мотивів, а показники зовнішніх учбових та зовнішніх професійних мотивів значно зменшилися (табл. 2).

Таблиця 2
Показники професійної «Я-концепції» та мотивації по експериментальній групі до та після реалізації корекційно-розвивальної програми

Показники	До реалізації корекційно-розвивальної програми		Після реалізації корекційно-розвивальної програми		Показник критерію Вілкоксона, (Т емп.)
	М	σ	М	σ	
Внутрішні учбові мотиви	11,7	5,23	14,6	4,7	26**
Зовнішні учбові мотиви	9	4,6	6,6	4,14	15**
Внутрішні професійні мотиви	4,42	0,8	4,8	0,42	3*
Зовнішні професійні мотиви	3,4	0,74	2,35	0,7	32**
Рівень самоактуалізації	57,75	9,35	64,9	10,8	28,5**
Орієнтація у часі	6,3	1,34	7,6	1,13	25**
Потреба в пізнанні	5,86	1,6	7,27	1,32	24,5**
Автономність	7,9	2,66	9,6	1,9	26**
Саморозуміння	5,7	1,34	7,75	1,02	10**
Аутосимпатія	8,28	2,2	9,9	1,86	10**
Рівень професійної самосвідомості	0,32	0,19	0,45	0,18	8**

Примітка: * - розрізнення значущі на рівні $p < 0,01$, ** - розрізнення значущі на рівні $p < 0,001$

Відмінності в показниках мотивації та професійної «Я-концепції», отриманих у ході констатуючого та контрольного вимірювання по контрольній групі, не досягають рівня статистичної значущості (табл. 3).

Таблиця 3
Показники професійної «Я-концепції» та мотивації по контрольній групі

Показники	Констатуючий зріз		Контрольний зріз		Показник критерію Вілкоксона, (Т емп.)
	М	σ	М	σ	
Внутрішні учбові мотиви	11,92	4,4	12,08	4,9	194
Зовнішні учбові мотиви	9,08	4,5	9,03	4,9	196
Внутрішні професійні мотиви	4,44	0,59	4,45	0,69	66
Зовнішні професійні мотиви	3,2	0,82	3,19	0,77	100,5
Рівень самоактуалізації	57,6	9,6	58,08	9,51	225,5
Орієнтація у часі	6,27	1,75	6,3	1,89	59,5

Потреба в пізнанні	6,28	1,2	6,42	1,18	28
Автономність	7,9	2,14	8,1	2,1	80
Саморозуміння	5,7	1,3	5,7	1,14	153
Аутосимпатія	8,47	2,89	8,5	2,2	119
Рівень професійної самосвідомості	0,329	0,17	0,338	0,16	226,5

Висновки. Використання програми стимулювання розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів шляхом формування учбово-професійної мотивації призвело до суттєвого зростання показників професійної самосвідомості, внутрішніх учбових та внутрішніх професійних мотивів, а також до зниження показників зовнішніх учбових та зовнішніх професійних мотивів. Результати впровадження корекційно-розвивальної програми підтверджують, що мотивація навчання може розглядатися у якості чинника розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з удосконаленням психологічних засобів розвитку професійної «Я-концепції» майбутніх психологів шляхом стимулювання внутрішньої спрямованості на самоактуалізацію.

Література

1. Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография / Н.Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ: Издательство ВСГУТ, 2004. – 151с.
2. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология / В.Н. Дружинин. - М.: ИНФРА, 1997. – 256 с.
3. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности / В.И. Ковалев. - М.: АН СССР, Ин-т психологии, 1988. - 191 с.
4. Крыштановский А.О. Анализ социологических данных с помощью пакета SPSS: учеб. пособие для вузов / А.О. Крыштановский. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. - 281с.
5. Кембелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кембелл; пер. з англ. А.У. Хараша, Ю.М. Жукова, П. Б. Шошина. – М.: Прогресс, 1980. – 390с.
6. Реан А.А. Практическая психодиагностика личности: учеб. пособие / А.А. Реан. – СПб.: Издательство С.-Петербур. ун-та, 2001. – 224 с.
7. Румянцева Т.В. Психологическое консультирование. Диагностика отношений в паре / Т.В. Румянцева. - СПб.: Речь, 2006. — С.82-103.
8. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Х. Хекхаузен; – пер. с нем. – М.: Педагогика. – Т. 1. – 1986. – 408 с.
9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Х. Хекхаузен; – пер. с нем. – М.: Педагогика. – М.: Педагогика. – Т. 2. – 1986. – 392с.
10. Шостром Э. Анти-Карнеги или Человек-манипулятор / Э. Шостром; пер. с англ. А. Малышевой. - Минск: ТПЦ «Полифакт», 1992. – 128 с.